

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Гужви Алли Анатоліївни
«Соціокультурні трансформації суспільних екстатичних станів»,
що представлена до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата
філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та
філософія історії**

Актуальність дисертаційної роботи Гужви Алли Анатоліївни «Соціокультурні трансформації суспільних екстатичних станів» обумовлена необхідністю комплексного теоретико-методологічного осмислення феномену соціокультурної трансформації суспільних екстатичних станів, виявлення його сутності й особливостей прояву у соціальній практиці для народів світу і народу України зокрема. Сучасна глобальна капіталізація відносин створює умови багатовекторної міграції людського капіталу в межах глобального ринку. Раніше стабільні локальні ринки приходять у занепад. Зниження вартості ринку призводить до підриву локальних економік, та в решті решт, кризи локальних ідентичностей. Феноменологія пошуку нових самоідентифікацій вказує на стихію цього процесу, що характеризується концептом переривчастості або розриву: аномією, девіантністю, маргінальністю, екстатичністю. Аномія як соціокультурна дезорганізація, «розрив» суспільства описується теорією нестационарних процесів. Діалектичні парні категорії безперервності/переривчастості – предмет дослідження філософів з глибокої давнини. Останнім часом дослідники переходять від опису широких соціальних спільнот до вивчення феноменів їх розриву. Сьогодні соціальна переривчастість – екстатичність (порушення стаціонарності) – як предмет вивчення, перетворюється з перешкоди в практику, вона сприймається вже як необхідний концепт. Цей концепт корелює і з поняттям маргінальності – неможливістю стабільної самоідентифікації соціального суб'єкта.

Будучи епіфактором екстраординарної соціальної мобільності, маргінальна нестационарність, – розрив звичних соціокультурних зв'язків – в

свою чергу, сама стає джерелом ряду вторинних факторів. Тут маргінальний період втрати об'єктивної приналежності до звичної соціокультурної групи і втрати суб'єктивної ідентифікації з нею, нерідко, призводить до модифікації особистості, творчого розкріпачення свідомості, тобто нейрофізіологічного зняття соціокультурного динамічного стереотипу. Тисячолітня ж традиція спостереження за нестаціонарними екстатичними станами людських індивідів, простежує відповідні стереотипні моделі поведінки: втрата ідентичності, тілесна активність, глоссоалія, феномен «психічного зараження» тощо. На груповому рівні маємо такі екстатичні феномени соціальної когерентності: ритуали, церемонії, містерії, паради, тріумфи, марші, карнавали, концерти, бунти, демонстрації, флешмоби, соціальні революції, війни, марші спортивних ультрас, фанатизація «ідолів» тощо.

Глобальна маргіналізація населення нашої планети призводить до переживання екстатичних станів в різних соціокультурних сферах і на різних рівнях, наприклад, індивідуальному і колективному. Тому стає актуальним розширення обсягу поняття «екстатичних станів» за межами процесів сакралізації та секуляризації, як це робилося раніше. Осмислення афективних станів як соціальних явищ будь-яких порядків розробляло безліч дослідників. Однак виділення, отже, визначення поняття «суспільних екстатичних станів» практично не розроблено. Це надало б поштовх для подальших досліджень Екстатичного (екстатичної діяльності) в рамках соціогуманітарних наук. Для соціальної філософії словосполучення «суспільний екстатичний стан» виконує функцію концепту, тобто гносеологічного імператива у сфері досліджень соціальної афективної активності людини. Робота у цьому актуальному напрямку гідна всілякої підтримки.

Актуальність напрямку дослідження, обраного дисертантом, його недостатня розробленість у філософській літературі, невідкладна необхідність систематизації та філософського узагальнення (онтології, гносеології, аксіології, праксеології) вже відомих розробок в аналізі теоретичних проблем різноманітних екстатичних станів, що подані різними галузями

соціогуманітарного знання, а також теоретична та практична значимість даної проблематики і визначили вибір об'єкта, предмета, мети, задач, методів і логіки дисертаційного дослідження, що розглядається.

Дисертація Гужви Алли Анатоліївни складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають в себе 18 підрозділів, висновків та літератури. Робота закінчується загальними висновками, списком використаної у дослідженні літератури та одного додатку.

Перший розділ «Екстатичний стан: генеза теоретичних підходів» має на меті простежити філософські праці, історичні та літературні твори, соціологічні дослідження та праці зі структурної антропології, екзистенціалізму і постмодернізму зі сторони дослідження афективних практик людини. Встановлено, що в античності та християнських рефлексіях містичного досвіду осмислення колізії тотожності та відмінності виокремлюються сфери, в яких проявляється екстаз: мистецька діяльність; релігійні ритуали; пошук істини у філософських розмислах (наприклад, Платон, Плотін, Макарій Єгипетський, Симеон Новий Богослов, Григорій Палама, Бернард Клервоський, Гільдегарда Бінгенська, Св. Бонавентура, Йоан Екгарт, Тереза Авільська). Їх інтерес був направлений за межі мирського життя на Трансцендентне за допомогою екстатичного переживання. Проаналізовано погляди, які інтерпретують містичний/екстатичний досвід, коли він стає об'єктом наукових пошуків. Так, користь екстатичних станів, на думку В. Джеймса, полягає в тому, що вони мають здатність оновлювати наші життєві сили (с. 41). Д. М. Овсянико-Куликовський був одним із небагатьох дослідників, хто екстраполював явища містичного екстазу на світські феномени. Культурне значення екстазу досліджував Т. Ахеліс; він констатував соціально-компенсаторну функцію екстатичних станів для спільнот. Далі досліджені праці колективних екстазів. Так, Ф. Ніцше стверджував, що людська істота балансує між двома початками: аполлонійним та діонісійським: діонісійське позбавляє людину індивідуальності, забезпечує відчуттями надприродності й божественності, урівнює її з Богами; аполлонійне, що діє через матрицю символічних образів

міфу, вселяє нам піднесені почуття до індивідів (с. 44). Е. Кассирер, напрооти, вважав, що людина, втративши свою ідентичність, єднається з Природою. Л. Леві-Брюль обґрунтував своєрідний спосіб первісного пралогічного мислення, що не звертає увагу на логічні протиріччя та отримав назву закону партиципації або співпричетності, що відновлюється та підсилюється підчас церемоній, обрядів ініціації. К. Леві-Строс вважав міфологію (як лібрето ритуалів) таким типом знакових систем, вплив яких на церебральну систему «підкріплюється» системою вісцеральних ритмів, тому екстаз необхідний. Е. Дюркгейм вважав ритуали і церемонії центральним елементом формування колективної солідарності, її закріплення в індивідуальній свідомості (с. 50). Колективне переживання емоційної напруги, на думку А. ван Геннепа, зміцнює солідарність у спільноті. Осмислення людських афектів та екзальтованих проявів почуттів у лоні соціального простору характеризує творчий доробок Р. Каюа і Ж. Батая. Р. Жирар зосереджується на надмірному насиллі та вродженій схильності людини до мімезису. Е. Морен підкреслює, що екстаз, гнів, лють, ненависть виражені у людини набагато яскравіше, ніж у багатьох приматів. На думку дисертанта, в міркуваннях одного із засновників філософської антропології М. Шелера слід розділяти концептуальні моделі «екстатичний порив» та «екстатичний стан» (с. 58). Представники екзистенціалізму (М. Гайдеггер, Ж. П. Сартр, К. Ясперс) зазначають, що поняття «екстаз» та «екстатичний» в екзистенціальній філософії означають індивідуальну, особисту реальність, що є відмінною від явищ суспільних екстатичних станів. Дисертант вважає, що у працях постмодерністів (наприклад, Ж. Бодрийяра, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Г. Дебора) була гіперболізована сфера емоційності, бажань і був поставлений соціокультурний простір у пряму залежність від неї, зобразивши людину машиною власних бажань (с. 60). Низка сучасних українських дослідників екстатичності людини продовжують постмодерністське мислення, але оцінки не такі радикальні (В. Гусаченко, Ю. В. Шичаніна, Т. Лютий). Висновки першого розділу зокрема показують: суспільним екстатичним станам часто відводилося дослідниками

місце сакрального на протигагу профанному; досягти екстатичного стану в групі набагато легше, ніж індивідуально; коректне авторське припущення, що колективні екстатичні практики являють собою різнобічні прояви одного феномену і є обов'язковим елементом життєдіяльності людських спільнот.

У другому розділі «Концептуалізація суспільного екстатичного стану» обґрунтовано методику і концептуалізовано словосполучення «суспільний екстатичний стан». Складність дослідження екстатичних станів, суспільного екстатичного стану зокрема, дозволяє поєднувати різноманітні концептуалізації дослідження, наприклад, погляд Е. Морена на людину як біопсихосоціальну цілісність, тобто таке собі «тринітарне поняття». На думку дисертанта, стратегія складності Е. Морена оптимально відповідає потребам дослідження суспільних екстатичних станів і дозволяє поєднувати різноманітні конкретні методи дослідження (с. 67). Для всебічного розуміння феномену суспільного екстатичного стану було, по-перше, застосовано елементи семіотичного аналізу, тобто синтаксичних, семантичних та прагматичних ознак лексеми «екстаз» («екстатичний стан») як елемента природної мови. По-друге, використано результати з психофізіології людини і здобутки соціальної психології масових явищ. Дисертант вказує, що семіотика лексеми екстатичного стану охоплює уявлення про дещо, що знаходиться за межами людини чи групи людей, існує автономно, тому мова може йти про напрямок екстатичного виходу (с. 75), наприклад, вертикальний напрямок екстатичного виходу (містики), горизонтальний (екзистенціалісти) та неможливість визначення напрямку (постмодерністи). Автор досліджує кореляцію екстатичних переживань і біосоціальність людини як внесок біоскладової в концептуалізацію феномена «суспільний екстатичний стан». При цьому використовуються дослідження О. О. Ухтомського, Г. Сельє, Л. П. Гримака, А. Р. Довженка. Досліджено екстатичний стан як складову феномену маси та колективної дії. Вказано, що людина у натовпі відрізняється від індивідуума при звичайних обставинах, а зібрання наділяє людей особливими характеристиками, що відрізняються від індивідуальних рис осіб (с. 82–83).

Поєднання результатів антропологічних досліджень «підсвідомості» як особливої форми психічної реальності, сприяло формуванню уявлень про архаїчну складову як свідомості людини, так і культури в цілому (Г. Лебон, З. Фройд, В. Райх, В. Хачатурян та ін.). Дисертантом визначено поняття «суспільний екстатичний стан» як стан групи людей, який характеризується відмінним від повсякденності загальним інтересом або його принциповою відсутністю; супроводжується високою емоційністю, яка може досягати шаленства, обмеженим логіко-дискурсивним мисленням, крайнощами тілесної активності і триває обмежений проміжок часу (с. 88). Висновки другого розділу показують, що переживання екстатичних станів саме в групі людей, тобто суспільного екстатичного стану, сприяє створенню центрів, пов'язаних між собою нейронів, які впливають на поведінкові моделі людини й спільнот та сприяють злагодженій соціальній взаємодії; за параметром зміни чи збереження ідентичності індивіда було виокремлено два різновиди досліджуваного феномену: «гострий суспільний екстатичний стан» та «нормальний суспільний екстатичний стан».

Третій розділ «Напрямки перетворень суспільного екстатичного стану та його місце в соціокультурних взаємодіях» показує аналіз окремих явищ суспільного екстатичного стану, визначає напрями його трансформацій, встановлює зв'язок між ними і соціокультурними процесами в суспільстві. Так, родове та ранньокласове життя провокує містерію як форму релігійного поклоніння, а розвиток та ускладнення соціальної організації суспільства (міське життя, домінування товарно-грошових відносин, розвинута класова структура суспільства тощо) відкриває можливості для переживання екстатичного стану індивідуально, в формі філософії (с. 97). Філософія – це мистецтво і техніка особистісного самостворення: самоспоглядання, саморефлексії, самокомунікації. Але філософія – це не просто екстатичне шаленство самостворення, це ще і ритуал. Тут збіг «чистого» і «практичного» розуму створює колізію і екзистенціального, і методологічного руху духу. А це вже колективна праця, отже, колективний екстатичний стан (архаїчний ритуал).

Далі більше. Наука як дитя філософії є універсальною і всезагальною працею. Дисертант задається питанням: «Та чи є індивідуальний екстатичний стан завершенням перетворень досліджуваного суспільного екстатичного стану?» (с. 102). Питання, як здається, риторичне. Від общинної власності через приватну до суспільної – такий історичний тренд Екстатичного. Так і релігія за допомогою ритуалів дає відчуття причетності до спільноти, самоусвідомлення (с. 112). Але відомо, що з богохульства виникають нові релігії. Сучасна секуляризація ритуалів призводить до можливості маніпуляції суспільними екстатичними станами, отже, суспільством. Автор справедливо зауважує, що секуляризований ритуал може стати інструментом пропаганди та маркетингових комунікацій у постіндустріальному суспільстві: створюється яскрава подія, яка за усіма ознаками відповідає суспільному екстатичному стану, де в центрі уваги знаходиться не релігійний символ поклоніння, а товар, який необхідно вивести на ринок (с. 119). Тут доречною є авторська думка про значення соціальної революції як суспільного екстатичного стану. Але необхідно, як здається, сказати наступне. Соціальна теорія тільки тоді вірна, коли вказує ефективні шляхи зміни людського світу. Так, зв'язок між природознавством і людинознавством встановлюється через технікознавство (технічні науки), отже, через технологію. Саме технологічні революції надають поштовху розвитку суспільства. Сучасна технологічна революція глобально домінуючого інформаціонального капіталізму провокує численні соціальні революції. У те, що соціальні революції «не роблять», а вони самі «приходять», тобто являють собою соціальну стихію (дисертація: с. 125; автореферат: с. 9) в наш час, як видається, можна забути. Стихія зміни способів виробництва закінчилася. Сучасні соціальні революції майже готові покінчити з забобонним шануванням старовини, тобто самообманом щодо власного змісту – подолання експлуатації людини людиною (просвітництво робить свою роботу: «більшого вимагай!»). У своїй масі їм поки ще не вистачає сучасного світогляду – переконаності «черпати свою поезію тільки з майбутнього, а не з минулого» (К. Маркс). Тут поезія є ознакою і символом мистецтва, серед якого

найважливішим є кіно як синтетичний вид мистецтва (с. 131). Нова свідомість формує нове буття. Дисертант правий, стверджуючи, що соціальна революція має форму гострого суспільного екстатичного стану (с. 146). Висновки третього розділу показують авторську переконаність у наступному: суспільний екстатичний стан архаїчного соціокультурного устрою з часом перетворився із спонтанного шаленства на організований елемент суспільного життя; сучасне збільшення кількості гострих суспільних екстатичних станів сприяє децентралізації влади у суспільному житті, тоді як централізація влади супроводжується монополізацією суспільного екстатичного стану.

У четвертому розділі «Самоідентифікація та громадянське суспільство» досліджуються співвідношення суспільного екстатичного стану та процесів самоідентифікації особистості в контексті національного самовизначення, громадянської небайдужості та самоусвідомлення себе невід'ємною частиною глобального світу, тобто космополітизму. Тут необхідно нагадати, що більшість націй почало формуватися в Новий час (т.зв. «нові нації»), тобто в епоху капіталістичного способу виробництва, коли виникла потреба в масовій синхронізації й інноватизації суб'єктивних і речових продуктивних сил суспільства. Сучасні теорії нації представлені напрямками есенціалізму і конструктивізму. Прихильники есенціалізму (Ю. В. Бромлей, Л. М. Гумільов) вважають, що національна ідентичність є продуктом об'єктивних соціально-біологічних структур, а конструктивізму (Е. Геллнер, Б. Андерсон) – результатом ідеологічної взаємодії особистостей і груп. Глобалізація через транснаціональне проблематизує єдність національної спільності. Транснаціональні спільності своєю появою як би «знімають» національне. І в цьому бачиться природно-історичний закон формування людських спільнот: від роду через плем'я, народність, націю до людства. Дисертант у своєму дослідженні схильний, очевидно, розвивати саме цей космополітичний пафос: регулювання практик суспільного екстатичного стану на рівні родинно/родових світських заходів недоречно, а для формування космополітичних рис і стереотипів – може бути доцільним і виправданим

(с. 157). Автор вважає, що використовувати масові комунікації з елементами суспільного екстатичного стану для формування ідеологічної єдності нації небезпечно з точки зору перспективи тоталітарного суспільства; альтернативою є самоусвідомлення себе частиною суспільного устрою – це шлях просвіти (с. 159). Це вважається, і справедливо, справою громадянського суспільства. Виробництво стає справою і правосвідомості, і науки, і моралі (с. 161). Тут-то і можуть розгорнутися історично нові практики суспільних екстатичних станів, мабуть, спрямовані на відділення всіх крупних культурних традицій (релігії, науки, мистецтва тощо) від держави. В історичній перспективі держава відімре, втративши монополії на ці традиції. Стратегія нової солідарності повинна бути фрактальною, мати нетривіальну структуру відносин. Різноманітність громад, яка формується за допомогою екстатичних практик, сприяє й запобігає державній монополії, отже, «монолітизації» суспільства (с. 166). Висновки четвертого розділу показують: спільне переживання членами громад деідеологізованого суспільного екстатичного стану сприяє розвитку відчуття взаємопов'язаності, довіри та підтримки, зміцнює солідарність у спільнотах різної спрямованості; практика суспільного екстатичного стану може слушно застосовуватися як засіб транслювання національної культури у світовий глобальний простір і сприяти співіснуванню різних культур у межах глобального взаємопов'язаного світу. Хочеться додати, що формування громадянського суспільства – це справа найближчої історичної перспективи. На громадянському суспільстві історія не закінчиться. Тут, мабуть, буде доречна формула К. Маркса: «точкою зору старого матеріалізму є громадянське суспільство, точкою зору сучасного матеріалізму є людське суспільство або усупільнене людство».

«Висновки» всієї дисертації впливають зі змісту роботи та відповідають окресленим завданням дослідження, переконливо аргументовані та закономірні. Корпус «висновків» створює загальний малюнок авторської моделі рефлексії феномену соціокультурних трансформацій суспільних екстатичних станів.

Дисертаційне дослідження А. А. Гужви має низку переваг, серед яких: актуальність теми, професійна мова, обізнаність автора в досліджуваній темі, новизна одержаних результатів. Проблеми, розглянуті в дисертації, є актуальними, оскільки дуже гостро постали перед сучасною Україною в контексті пошуку стратегії самовизначення. Поставлена автором мета дослідження, вважаю, була успішно реалізована.

У цілому позитивна оцінка дисертації не знімає деяких зауважень та побажань, які могли б сприяти глибшому осягненню проблем теорії соціокультурних трансформацій суспільних екстатичних станів.

1. В дисертації та авторефераті необхідне більш суворе відношення до авторської позиції формалізації (концепт, поняття тощо) лексем «екстаз» (наприклад, с. 47, 59, 73, 91, 170) і «суспільний екстатичний стан» (наприклад, с. 22, 23, 24, 66, 68).

2. В авторефераті, як здається, було б бажано для розкриття наукової значимості авторського дослідження більш об'ємно розкрити розділ «Основний зміст дисертації».

3. Не зовсім коректно виглядають окремі посилання на праці попередників у «Висновках» після кожного розділу.

4. У «Висновках» всієї дисертації після елементів авторської новизни необхідно було б конкретизувати (по пунктах) перспективи подальшої розробки проблематики соціокультурної трансформації суспільних екстатичних станів у соціально-філософському дискурсі.

Незважаючи на це, слід визнати, що дисертаційна робота Гужви Алли Анатоліївни є самостійним і структурно завершеним дослідженням, яке виконане на високому науковому рівні, з використанням сучасних методів досліджень. Тема роботи актуальна, достовірність результатів переконливо доведено, одержані результати є новими і мають наукову та практичну цінність для соціальної філософії та філософії історії.

Обґрунтованість отриманих наукових результатів підтверджена історіографією дослідження, публікацією результатів дослідження у п'яти

одноосібних статтях, чотири з яких надруковані у фахових виданнях України, одна – у закордонному науковому фаховому виданні. Оприлюднені сім публікацій апробаційного характеру та дві публікації за виступами на міжнародних круглих столах. Одна стаття, що додатково відображає отримані результати дослідження, опублікована у співавторстві.

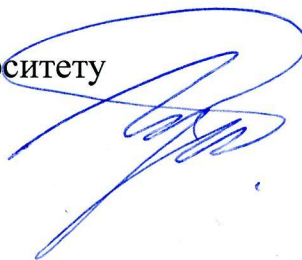
Зміст автореферату адекватний змісту дисертації. Оформлення дисертаційної роботи в цілому відповідає вимогам, які пред'являє МОН України до подібного роду кваліфікаційних робіт.

Таким чином, за рівнем, науковою значимістю, обсягом, спрямованістю дисертація Гужви Алли Анатоліївни «Соціокультурні трансформації суспільних екстатичних станів» відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України, № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

07.05.2018 р.

Офіційний опонент:

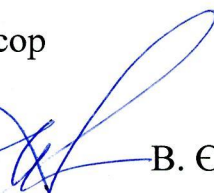
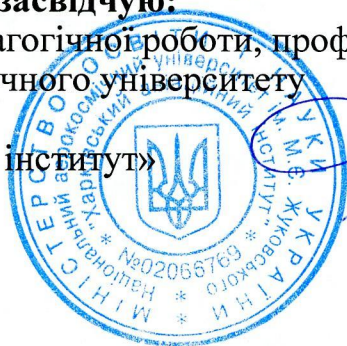
доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії
Національного аерокосмічного університету
імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

В. О. Чернієнко

Підпис Чернієнка В. О. засвідчую:

проректор з науково-педагогічної роботи, професор
Національного аерокосмічного університету
імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

В. Є. Зайцев